

Marcion och Montanus

Två villfarande åskådningar under andra århundradet e.Kr.

I en tid när Bibeln påstås kunna tolkas på ett flertal sätt – och helst borde alldeles överlämnas till den enskilde att tolka efter eget huvud – kan kyrkohistorien vara en värdefull korrektion. En del frågor och idéer har förts fram och behandlats ingående i svunna tider. Om vi är orienterade i vad som en gång skett, behöver vi inte alltid "uppfinna hjulet på nytt". Här introduceras vi av Birger Grunditz i andra århundradets livsavgörande diskussioner och avgränsningar.

Det fanns många sekter, som skapade oro och motsättningar i den tidiga fornkyrkan. Marcionismen och Montanismen var två sådana sekter.

Den följande beskrivningen av dessa sekter är en fortsättning på en artikel om gnosticismen i ett tidigare nummer av *Begrunda*.¹

MARCIONISMEN

Marcion ansågs av de tidiga kyrkofäderna som den farligaste av alla heretiker. Man betraktade honom som gnostiker och man ansåg att han fullständigt förvrängde och förfalskade kristen tro och lära genom sin förkunnelse. Vi känner till Marcions åskådning framför allt genom kyrkofädernas skrifter. Ireneus och Tertullianus har i synnerhet bekämpat Marcion.

Bland kyrkohistoriker finns en diskussion om just Marcions lära. Somliga vill inte helt och hållet placera honom bland gnostikerna. Man vill snarare se honom som en sorts reformator av kristen tro och lära. Det är särskilt den kände kyrkohistoriken Adolf von Harnack, som fört fram denna uppfattning. Det väckte på sin tid ett visst uppseende när Harnack på 1920-talet skrev en stor monografi om Marcion. Harnack var specialist på den tidiga fornkyrkans läroutveckling. Samtidigt var han en frontfigur för den s.k. liberala teologin och kristendomsuppfattningen. von Harnack fann tydligen en själsfrände i Marcion.

Det är utmärkande för Marcion att han lyfter fram aposteln Paulus förkunnelse på ett påtagligt sätt. Marcion är Paulus-teolog. Man menar att Marcion ville återföra sin samtids kristenhet till ett ursprungligt apostoliskt evangelium, som han fann hos Paulus. Man kommer inte ifrån att Marcion, trots sitt stora intresse för Paulus, var starkt påverkad av gnostiska tankegångar. Man vet också att han lät sig påverkas av en syrisk gnostiker vid namn Kerdo. Kyrkofäderna var entydiga i sitt fördömande av Marcion. Man betraktade honom som ett "djävulens språkrör".

Det är ganska uppenbart att det finns ett samband mellan en liberal trosuppfattning och en positiv syn på Marcion.

Marcion levde mellan åren ca 85 och 160 e.Kr. Han var son till en biskop i staden Sinope i landskapet Pontos vid Svarta havets kust i Mindre Asien. Trakten var känd för sitt skeppstimmer. Marcion var också till yrket skeppsredare och mycket förmögen. Omkring år 140 kom Marcion till Rom och trädde i gemenskap med den kristna församlingen där. Det finns uppgift om att han som personlig gåva överlämnade en mycket stor summa pengar till församlingen, 200 000 sestertier.² Marcion lade fram sin uppfattning om kristen lära för församlingen, i hopp om att den skulle accepteras. Så blev dock inte fallet. I stället blev Marcion utstött ur församlingen som villolärare år 144. I samband med utstötningen lär han ha fått tillbaka den stora penningssumman. Efter exkommuniceringen inträffade det som inte är alldeles ovanligt i kyrkohistorien: Marcion bildade en egen församling i Rom, en motkyrka. Marcions kyrka fick snabbt en stor tillströmning av trogna och en väldig utbredning över hela det romerska riket från Eufrat till södra Gallien. Den kände teologen Justinus Martyren kunde omkring år 150 skriva att Marcions kyrka sträckte sig ”över hela människosläktet”.

Man kan nu ställa sig följande fråga. Var Marcion sektmakare eller kyrkoförnyare? Hjälp till svar på frågan får vi genom att se något närmare på Marcions åskådning. Det som komplicerar bilden av Marcion är att han uppträder inte bara som Paulus-teolog utan även som bibelkritiker med egen uppfattning om vilka böcker som bör ingå i den rätta bibelkanon. Det finns också ett sam-

band mellan Marcions teologiska hållning och hans kanonkritik.

Marcions lära

Marcion insåg att med kristendomen har något alldeles nytt och revolutionerande uppträtt i människornas värld. Det som är nytt och unikt med kristen tro, enligt Marcion, hör ihop med en radikal åtskillnad mellan lag och evangelium, mellan det gamla förbundet och det nya förbundet i Skriften. Evangelium är det glada budskapet om frälsning genom Jesus Kristus. Evangelium är det positivt nya och särpräglade med kristen tro. Lagen i Gamla testamentet är motsatsen till evangeliet och som sådant något enbart negativt. Lagen står i motsats till evangeliet. På denna punkt anknyter Marcion i radikal mening till Paulus och breven. Det utmärkande för Paulus är just att han skiljer starkt mellan lag och evangelium. Det verkar som om Marcion rent av menade att Paulus var den ende i urkristendomen som egentligen förstått vad evangelium om Kristus är för något. Det är t.o.m. möjligt att Marcion menade att de andra apostlarna hade avfallit från evangelium och hemfallit åt judiska läror, enligt Gal. 2:11 ff.

Det finns en antijudisk hållning i Marcions åskådning.

Till åtskillnaden mellan lag och evangelium fogar nu Marcion den gnostiska läran om de två Gudarna, som är varandras motsatser. Av de två Gudarna är den ene en högsta gudom, som är rent andlig och god. Denne har emellertid inget samband med den materiella verkligheten, med skapelsen. Den andre Guden är av lägre dignitet och ond. Han står dock i samband med allt det materiella. Man kan här osökt anknyta till

*Marcion förfalskade kristendomen från att
vara en apostolisk frälsningsreligion till att bli
en gnostisk kärleksreligion.*

de gnostiska föreställningarna om Demiurgen, som skapare av det materiella.

Utmärkande för Marcion är att det Gamla testamentet genomgående handlar om den lägre Guden. Han är skapare och laggivare. Han är vred och sträng. Genom lagen lägger han ett tungt tvång på människorna i den dagliga tillvaron i världen.

Evangeliets Gud i Nya testamentet är enligt Marcion den högste Guden. Han är idel godhet och kärlek. Han är inte ett högsta väsen i filosofisk mening utan snarare den främmande Guden, som har uppenbarat sig i Kristus. Den gode Guden ligger nu i kamp med den onde lagens Gud för att frälsa dem som tror på honom. Och frälsningen är en akt av ren nåd. Inför lagens Gud känner människor enbart fruktan. Evangeliets Gud är absolut annorlunda. Här är det inte fråga om att ställa människorna till svars för överträdelse och synder. Helighetens och rättfärdighetens dimensioner finns inte hos den gode Guden. Inför honom behöver människorna inte känna någon fruktan.

Vi finner alltså hos Marcion att skapelsens och lagens Gud i Gamla testamentet inte erbjuder frälsning åt sina trogna som han har skapat. Han håller dem snarare som fångar. Evangeliets högste Gud, dvs. Kristus, kan

däremot frälsa sina trogna, som han inte har skapat.

Kristus framträder alltså i Marcions teologi som representant för den högste Guden eller som den högste i egen person. Dock är Marcions kristologi doketisk (grek. *dokeo*, tyckas, synas), dvs. Kristus framträder som en slags fantom, en varelse med skenkropp. Detta är en typiskt gnostisk uppfattning. Inte desto mindre tillskriver Marcion Kristi lidande och död frälsande betydelse. Här finns en motsägelse. Kyrkofadern Ireneus har påpekat detta i en av sina skrifter: ”Huru kunde han bliva korsfäst och huru kunde från hans genomstungna sida blod och vatten flyta fram, om han icke var kött och endast skenbart var en människa?” (Adv. Haeres. IV, 51,1)³.

Man skulle kunna tänka sig att Marcion genom sin åskådning vore likgiltig för allt vad moral heter.

Så är det dock inte. Marcions hållning var liksom gnostikernas strängt asketisk. Han hade t.ex. en negativ inställning till äktenskapet.

Marcion som bibelkritiker

Marcion gjorde sig känd inte bara som bibelteolog utan också som radikal bibelkritiker.

Även på denna punkt var hans verksamhet ödesdiger för den unga kyrkan. Marcion byggde upp en egen lista på de böcker som enligt honom skulle ingå i kanon. Allt vad skapelse och lag heter var av ondo. Med detta som urvalskriterium värderade Marcion de bibliska skrifterna. Sålunda förkastade han hela Gamla testamentet. Dessutom förkastade han Matteus, Markus och Johannes evangelier. Han behöll endast Lukas, stymplat och rensat från allt lagiskt. Av de nytestamentliga breven förkastade han alla utom tio Paulusbrev. Även dessa rensades från det som han uppfattade som lagiskt.

Genom sin evangeliska kärleksteologi med centrum hos Paulus har Marcion brutit ner hela den traderade bibelkanon.

Den ovan nämnde liberalteologen von Harnack menade också att Gamla testamentet skulle lyftas bort.

Vad betydde Marcions lära?

Man påpekade redan i dåtiden att det rådde en motsägelser i Marcions teologi. Han ställde samman det gnostiska med det bibliska på ett sätt som är omöjligt. Enligt Skriften är skapelsens och frälsningens Gud en och densamme. Marcion skilde dem åt som två Gudar.

Kristus har i inkarnationen fått en sant mänsklig kropp. Marcions kristologi är i stället doketisk. (Se ovan.) Frälsningens Gud kan enligt honom inte framträda i det materiella. Marcion förnekar följaktligen kroppens uppståndelse på yttersta dagen. Enligt honom är det endast själen som kan bli frälst. Marcion förnekar alla de tre fornkyrkliga bibliskt grundade dogmerna. Han förnekar skapelsen. Han förnekar inkarna-

tionen. Han förnekar köttets uppståndelse. Det är fullt förståeligt att den tidiga fornkyrkans bibliskt tänkande teologer tog avstånd från Marcion. Man kan säga att Marcion förfalskade kristendomen från att vara en apostolisk frälsningsreligion till att bli en gnostisk eller gnosispåverkad kärleksreligion.

Marcion tog avstånd från allt vad gudomlig lag heter. En sådan åskådning brukar kallas antinomistisk. Antinomismen har gjort sig gällande senare i kyrkohistorien, t.ex. i de antinomistiska striderna under reformationstiden på 1500-talet. I vår tid är antinomismen mycket vanlig.⁴ Den är inte desto mindre ett falskt sidospår.

MONTANISMEN

Montanismen var en kristen sekt eller profettrörelse som uppstod i Frygien i det inre av Mindre Asien under senare hälften av 100-talet. Sekten har sitt namn efter dess främste ledare Montanus. Innan han blev kristen var han präst i den hedniska Attis-Kybele-kulten. Attiskulten var en av de tre stora mysteriereligionerna i den grekiskromerska världen och en svår konkurrent till kristendomen. Attiskulten hade sitt egentliga ursprung i landskapet Frygien i Mindre Asien. Den var starkt orgiastisk och våldsam. Det inre av Mindre Asien hade tidigt kommit i kontakt med kristen mission genom Paulus resor och verksamhet. De problem som fanns i de små kristna församlingarna i en kompakt hednisk omgivning kan vi förstå när vi läser breven. Paulus skrev ju ett brev till galaterna. Galatien var en del av Mindre Asien, vilken gränsade till Frygien.

Sektledaren Montanus framträdde som profet med entusiastisk och extatisk håll-

Man kan beskriva montanismen som ett slags väckelserörelse med karismatiska ambitioner.

ning och förkunnelse. Det är uppenbarligen så, att han och hans medhjälpare ville återuppväcka det som man menade hörde ihop med den urkristna församlingen, den andeburna profetian. Det var pingstens andeliv som åsyftades, det som apostlarna var bärare av och som präglade den första tiden. Montanus menade att andelivet hade försvagats eller utslocknat. Man kan alltså beskriva montanismen som ett slags väckelserörelse med karismatiska ambitioner.

Som förkunnare var Montanus beredd att gå mycket långt. I själva verket uppträdde han med anspråk som saknade motstycke i dåtiden. Han menade att han i egen person var den av Jesus utlovade Hjälparen, sanningens Ande, som omtalas i Joh. 14:16–17, dvs. att den helige Ande talade genom honom.

Vid sidan om Montanus framträdde två kvinnliga profeter, Prisca och Maximilla.

Montanismens lära och målsättning

Vad hade den montanistiska rörelsen för teologiskt eller kyrkligt program? Vad hade man för syfte och målsättning? Det går att sammanfatta rörelsens ambitioner i åtminstone tre huvudpunkter.

Man predikade att

1. tidens slut och Kristi återkomst var nära förestående.
2. de kristnas privatmoral måste radikalt förbättras.
3. den botpraxis som hade spritts i församlingarna var förkastlig och måste ändras.

Från och med år 172 började Montanus predika att tidens slut var nära förestående och att det i Uppenbarelseboken omtalade tusenårsriket skulle upprättas. Han menade att det himmelska Jerusalem skulle sänkas ner på jorden och detta just till staden Pepuza i Frygien. Därför skulle alla samlas till den platsen för att invänta slutet och förbereda sig för Herrens ankomst.

I förberedelsen inför den yttersta dagen ålades anhängarna ett strängt asketiskt liv. Man fick leva bara på vatten och bröd. Ett andra äktenskap förbjöds, likaså världsliga nöjen. Man fick inte delta i krigstjänst. Man fick inte heller undfly förföljelser. Blev man tillfångatagen av fiender fick man inte bli lösköpt. Martyriet skattades mycket högt. När den yttersta dagen uteblev fortsatte man att leva efter detta stränga asketiska mönster.

I början av 200-talet var montanismen spridd i den dåtida världen så att det fanns många sektförsamlingar i Syrien, Egypten, Gallien och Rom samt i det kristna Nordafrika, dvs. Karthago. Det var också en stor sensation i dåtiden när den kände teologen och kyrkofadern Tertullianus omkr. år 207 övergick till montanismen och försvarade rörelsen med intensitet.

Montanismen förespråkade Andens fria liv och herravälde. Man indelade människorna i två grupper. De egna kallades "pneumatiker" (andliga), övriga kallades "psykiker" (själsliga). Kvinnor hade fri tillgång prästämbetet i rörelsen.

Montanismens kritik av botpraxis

Montanismen kritiserade starkt den kyrkliga botpraxis som höll på att ta form i kyrkan och väl redan hade gjort det på en del håll. Här stod den dåtida kyrkan inför ett stort praktiskt och teologiskt problem. Den unga kyrkan efter apostlarnas tid hade att finna sin väg och livsform i en hednisk omgivning. Brottet med hedendomen och övergången till kristen tro skedde objektivt i det heliga dopet. Före dopet hade man tagit emot kristen undervisning och gjort bot. Att göra bot betydde att bekänna sina synder och att erhålla förlåtelse. Boten ägde rum, så vitt man förstår, offentligt inför präst och församling. Dopet blev en bekräftelse på syndernas förlåtelse. Bot var möjlig blott och bart en gång inför dopet. Den som begick svår synd, dvs. dödssynd, efter dopet hade ingen möjlighet till förnyad bot och var utesluten från församlingen. Till dödsynderna räknades mord, äktenskapsbrott och avfall från Kristus.

På 100-talet aktualiserades emellertid frå-

gan om en andra bot för svåra syndare och ett återupptagande i församlingens gemenskap. Omkring år 150 spreds en anonym skrift i kyrkan vid namn "Hermas herden". Här fördes fram tanken på en andra botgöring för svår synd. Saken hade sin gång. År 217 öppnade Roms biskop Calixtus möjlighet för en andra bot vid äktenskapsbrott, däremot inte för mord och avfall från Kristus. Man menade att Kristus hade varit barmhärtig mot äktenskapsbryterskan (Joh.8). Därför kunde kyrkan ge absolution för otukt. Efter hand mildrades kyrkans hållning så att det gavs möjlighet till bot även för mord och avfall.

Under 200-talet fick botgöringen fastare former. Nycklamakten att lösa och binda hade ursprungligen tillhört biskop och församling gemensamt. Framåt mitten av 200-talet ändrades botpraxis genom inflytande av biskop Cyprianus i Karthago. Nu blev absolutionen endast biskopens sak. Botpraxis kunde dock se olika ut på olika håll i kyrkan.

I samband med förnyad absolution utmättes botgöringstid. En syndare kunde dömas till avstängning från full kyrkogemenskap under många år. Det finns uppgifter om att botgöringstid för äktenskapsbrott kunde vara upp till fyra år. För mord kunde botgöringstiden vara mellan sju och tolv år.

Nu hör det till saken att montanisterna och Tertullianus och även andra inte ville godkänna sedvänjan med en andra bot. Man höll fast vid en sträng och rigoristisk praxis.

En annan gruppering i dåtiden som delade montanisternas hållning var novatianerna i Rom. De har fått sitt namn efter prästen Novatianus, som inte delade den ovan nämnde biskop Calixtus hållning.

Montanisterna blev inblandade i många

kontroverser i det kyrkliga livet. Rörelsen väckte entusiasm på många håll men även motstånd. Andens fria vind och den mer eller mindre okontrollerade entusiasmen mötte motstånd hos flera tongivande biskopar. Det finns uppgift om att man sammankallade ett antal synoder eller kyrkomöten i Mindre Asien mot montanisterna. Det finns även uppgift om att den första synoden i kyrkohistorien sammankallades i Mindre Asien just mot montanisterna.

Efter hand minskade montanisterna i kraft och betydelse. De isolerades i smärre grupper och fortlevde ett antal århundraden.

Hur skall montanismen bedömas? Det brukar heta att varje tid har sina sekter. Ofta är det något problem i samtiden som ger upphov till olika meningar och i allvarliga fall till s.k. särtraditioner eller ”motkyrkor”.

Montanismen var en extatisk profet-rörelse i den tidiga kyrkan med fokus på tidens snara slut och Kristi återkomst. Sådana rörelser eller sekter har framträtt från och till i kyrkans historia. Som exempel kan nämnas delar av den radikala reformationen på 1500-talet, den s.k. spiritualismen. Man kan också peka på delar av den radikala pietismen på 1700-talet samt den adventistiska strömningen i Amerika under 1800-talet ur vilken bl.a. Jehovas vittnen har framgått.⁵

1. *Begrunda* nr 2-2013, s. 10-15.
2. I dagens penningvärde motsvarar det sannolikt många miljoner kronor.
3. Anförd från B. Häggglund, *Teologins historia*, 5:e upplagan, sid 24. (Adversus haereses är latin och betyder Mot heresierna).
4. R. Söderlund, *Kristi lag, naturlig lag och antinomismen*, Förlagsförlaget Göteborg 2012, sid 111 ff. I denna bok berör Söderlund bl.a. Jonas Gardells antinomistiska hållning.
5. Den komplicerade frågan om olika sekter kan studeras i bl.a. följande verk: D. Hedegård, *Adventister, Russelianare och Efraims budbärare*, Stockholm 1929. B. Wilson, *Religiösa sekter*, Aldus/Bonniers 1970.

I stället för att belasta framställningen med en uppsjö av fotnoter hänvisas den intresserade läsaren till nedanstående referenslitteratur som utgör grund för uppsatsen.

REFERENSLITTERATUR

- K. Heussi, *Kompendium der Kirchengeschichte*, zweite verbesserte Auflage, Tübingen 1910. Paragraf 14 Die Reformkirche des Marcion, s. 39 f. Paragraf 15 Der Montanismus, s. 40 f.
- Hj. Holmquist, *Kyrkohistoria del 1*, andra upplagan 1927-1956. Paragraf 11 Marcion och Montanus, s. 56 ff.
- Carl Henrik Martling, *Kyrkans Tjugo Sekel*, Artos 2007. Heresier, s. 37 ff.
- B. Häggglund, *Teologins historia*, femte uppl. Lund 1981. Kap. 3 Judendomen och gnosticismen, s. 18-25 samt s. 85-89.
- H. Wagner, *Nytestamentlig tidshistorie*, en översigt, Danmark 1993. Kap. 40 Gnosticismen, s. 236 ff., särskilt s. 247 om Marcion.
- A. Nygren, *Den kristna kärlekstanken genom tiderna*, senare delen, Stockholm 1947. Kap. 4 Agapetypen hos Marcion, s. 107 ff.
- Svensk uppslagsbok*, andra omarbetade och utökade uppl. 1955, band 19, uppslagsord "Marcion", spalt 325 ff., samt band 20, uppslagsord "Montanister", spalt 192 f.
- Nordisk teologisk uppslagsbok*, Lund 1955, andra bandet, uppslagsord "Marcion", spalt 956 ff., samt uppslagsord "Montanismen", spalt 1109 f.
- G. Hök, *Gymnasiets kyrkohistoria del 1*, tredje uppl. 1965.
- D. Hedegård, *Adventister, Russelianare och Efraims budbärare*, Stockholm 1929
- B. Wilson, *Religiösa sekter*, Aldus/Bonniers 1970.

Birger Grunditz

Kyrkoherde emeritus, Lund